

GO‘ZAL MATYOKUBOVA,
O‘zJOKU katta o‘qituvchisi, PhD

SHE‘RIY MATN VARIANTLARI VA MUALLIF TAHRIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek she‘riyatining yetuk vakili Rauf Parfi asarlari qo‘lyozmalarining o‘ziga xos xususiyatlariga e‘tibor qaratilgan. Undagi matn takomiliga xizmat qilgan tahrirlar va noo‘rin qilingan o‘zgartishlarga atroflicha munosabat bildirilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘lyozma, tahrir, she‘riyat, manba, kitob, matn, o‘zgartish.

Annotation: This study focuses on the specific features of the manuscripts of Rauf Parfi, a prominent representative of Uzbek poetry. It provides a detailed analysis of the editorial interventions that contributed to the refinement of the texts as well as the inappropriate alterations that distorted them.

Keywords: manuscript, editing, poetry, source, book, text, alteration.

Zamonaviy matnshunoslik adabiy asarlarning asl matnini aniqlash, uning yaratilish tarixi, muallif tahrirlari va turli nashrlar orasidagi tafovutlarni ilmiy asosda o‘rganishga qaratilgan muhim filologik yo‘nalish hisoblanadi. Bugungi matnshunoslik an‘anaviy qo‘lyozma va bosma manbalarni qiyosiy tahlil qilish bilan bir qatorda raqamli texnologiyalar, elektron arxivlar imkoniyatlaridan ham keng foydalanmoqda. Bu jarayonda asarning muallif tomonidan yaratilgan dastlabki varianti, keyingi tahrirlar, nashriyot aralashuvlari hamda tarixiy-adabiy kontekst alohida e‘tiborga olinadi.

Zamonaviy matnshunoslikning asosiy maqsadi – adabiy merosning eng ishonchli, ilmiy asoslangan matnini tiklash hamda asar evolyutsiyasini, muallif ijodiy laboratoriyasini ochib berishdan iboratdir. Shu bois, bu soha bugungi kunda adabiyotshunoslik, tilshunoslik, manbashunoslik va madaniyatshunoslik bilan uzviy aloqada rivojlanmoqda.

Rauf Parfi ijodi hissiy ko‘lamdorlik, shakliyl rang-baranglik va uslubiy o‘ziga xoslik jihatlari-dan qaralganda, uni jahon mumtoz shoirlari bilan qiyosiy tarzda o‘rganishni taqozo etadi. Shoir she‘riyatida yor va Vatan mavzulari o‘zaro uyg‘unlashib, yaxlit poetik tushunchaga aylanadi. Shu bilan birga, ozodlik va erk masalasi uning ijodida umuminsoniy qadriyat sifatida talqin qilinadi.

Rauf Parfi ijodiga berilgan baholardan birida shunday fikr bildiriladi: “Rauf Parfi ijodini o‘zbek adabiyotining Yevropa tarafga ochilgan derazasi degim keladi. U ijodda hech kim yurmagan yo‘ldan bordi. Tuyg‘ularni tasvirlashda katta bilim va badiiy mahorat orttirdi va do‘stlar orasida “ruhiyat musavviri” degan unvon oldi. U bizning adabiyotda inson tabiatiga, tuyg‘ular dunyosiga eng chuqur kirgan, yangi ufqlar ochgan shoirdir”.

Ma‘lumki, Rauf Parfi qo‘lyozmalarida matn pishiqligini ta‘minlashga qaratilgan professional yondashuv kuzatiladi. Bu holat shoir arxivining ko‘lami va iste‘dod darajasini belgilovchi qo‘lyozmalar orqali yaqqol namoyon bo‘ladi. Rauf Parfi qo‘lyozmalari o‘rtasidagi tafovutlar tadqiq etilar ekan, uning kitoblari orasida shoirning o‘z qo‘li bilan tayyorlangan so‘nggi “Sakina” kitobi qiyosiy tahlil uchun asosiy manba vazifasini bajaradi.

Ma‘lumki, mumtoz adabiyot matnshunosligida shoir dastxati bilan bitilgan qo‘lyozma eng qimmatli manba hisoblanadi. Biroq Rauf Parfining ayrim qo‘lyozmalari xususida bu kabi qat‘iy

xulosa chiqarish imkoniyati har doim ham mavjud emas. “Sakina” shoir tomonidan o‘z qo‘li bilan tayyorlangan so‘nggi kitob bo‘lgani sababli tadqiqot jarayonida ushbu kitobga qo‘lyozmaga teng darajada ishonchli manba sifatida yondashildi.

E‘tiborli jihati shundaki, shoirning avvalgi, yoshlik davriga mansub ayrim she‘rlari, hatto kitobxonlar orasida keng mashhur bo‘lgan she‘rlari ham qayta tahrir qilinib, juz‘iy o‘zgarishlar bilan ushbu kitobdan o‘rin olgan. Demak, “Sakina” kitobidagi she‘rlar ustida amalga oshirilgan tuzatish va tahrirlarning mohiyatini to‘g‘ri belgilab olish muhim masala hisoblanadi.

Oradan yigirma-o‘ttiz yil o‘tgach, muallifning o‘z she‘rlariga tahrir nazari bilan qarashi va boy ijodiy tajribaga tayangan holda yondashuvi, shubhasiz, mukammalroq matn yuzaga kelishiga xizmat qilgan. Biroq mazkur tahrir va o‘zgarishlarning barchasini ham mutlaqo muvaffaqiyatli deb baholash mumkin emas. Ayniqsa, muhabbat mavzusida bitilgan ayrim she‘rlarda “Turon”, “Turkiston” so‘zlarining tahrir sifatida kiritilishi she‘rning ma‘nosi, badiiy tarovati va poetik strukturasiga ayrim hollarda salbiy ta‘sir ko‘rsatgan. Tadqiqot davomida ushbu masalaga alohida to‘xtalib o‘tiladi.

Shoirning 64 ta she‘riga jami 134 ta o‘zgarish kiritilgan. Shulardan 35 ta she‘rda asosan “Turon” va “Turkiston” so‘zlari qo‘llanilishi orqali tahrir amalga oshirilgan. Bular qatoriga “Chiroq. Chiroq yonar bo‘zarib”, “Oh, Turkiston, ko‘zim yo‘lingda”, “Karlo Kaladze diyorida”, “Shoir”, “Onamga xat”, “Vaqt”, “Oddiy kasrlar”, “Nozimning sadosi”, “San‘at tushunchasi”, “Oddiy gap”, “Shodlik”, “Odamning bolasi”, “Og‘riq”, “Vatan haqida Brend Ientshga maktubim”, “Xayr dada, biz endi ko‘rishga olmaymiz”, “Shamollar”, “Cheksiz-cheksiz daqiqalardan iboratdir”, “Bitiktosh”, “She‘riyat”, “Xarita”, “Ko‘zlar”, “Daryo kabi doimo uyg‘oq”, “Ona tilim”, “Ohang”, “Hayron, mag‘lub bu koinot”, “Dilgir musiqa oqardi”, “Yurak”, “Pochta. Telegraf. Telefon. Kirdim.” kabi she‘rlar kiradi.

Shoirning keyingi yillarda tahrir qilingan she‘rlaridan biri “Sabr daraxti” kitobida quyidagi ko‘rinishda berilgan:

*Jigarbandim, ko‘zim yo‘lingda,
Sen ruhimda ochila qolding,
Bir sir bo‘lib sochila qolding,
Jigarbandim, ko‘zim yo‘lingda.*

*Go‘zallarning go‘zali, onang,
Sevimlidir, hamda mehribon.
Ul ham tug‘ilgandir mehrimdan,
Go‘zallarning go‘zali onang.*

*Dunyo qadar sevgim bor senga,
Bilmaganlar aytar ul yo‘q-ku!
Sen qaylarda yuribsan bugun,
Dunyo qadar sevgim bor senga... [Парфи Р. 1986. – Б 47]*

She‘r “Sakina” kitobida shoir tomonidan tahrir qilingan holda kiritilgan:

*Oh Turkiston, ko‘zim yo‘lingda,
Sen ruhimda ochila qolding,
Bir sir bo‘lib sochila qolding,
Oh Turkiston, ko‘zim yo‘lingda.*

*Go‘zallarning go‘zali, Turon,
Sevimlidir, hamda mehribon.
Ul ham tug‘ilgandir mehrimdan,
Go‘zallarning go‘zali Turon.*

*Dunyo qadar sevgim bor senga,
Bilmaganlar aytar ul yo‘q-ku!
Sen qaylarda yuribsan bugun,
Dunyo qadar sevgim bor senga... [Паффи Р. 2013. – Б 70.]*

Mazkur she‘rda ikki o‘rinda “Jigarbandim” so‘zi “Turkiston”ga, yana ikki o‘rinda “Onang” so‘zi “Turon” so‘ziga almashtirilgan. Ushbu o‘zgarish natijasida she‘rning semantik tuzilishida muayyan o‘zgarish yuzaga kelgan. Xususan, ikkinchi banddagi “Go‘zallarning go‘zali, Turon, Sevimlidir, hamda mehribon” satrida “mehribon” sifati shaxsga xos xususiyat bo‘lib, geografik makonga nisbatan qo‘llanishi poetik jihatdan muayyan nomuvofiqlikni yuzaga keltiradi.

Bundan tashqari, tahrir jarayonida shaxs nomini ifodalovchi birliklarning geografik nomlarga aylanishi ma‘noni umumlashtirib yuboradi. Shu sababli ushbu tahrir she‘rning ruhiy ohangi, mazmuniy qatlamlari va satriy uyg‘unligiga ma‘lum darajada salbiy ta‘sir ko‘rsatgan. Natijada poetik ma‘no kuchayishi o‘rniga ayrim hollarda susayishi kuzatiladi.

Xuddi shunday holat shoirning “Dilgir musiqa oqardi” she‘rida ham kuzatiladi. Bu yerda tabiat hodisasini bildiruvchi “shabboda” so‘zi o‘rniga “Turkiston” so‘zining qo‘llanishi natijasida “Oqshom, **shabboda** va yomg‘ir” satri “Oqshom, **Turkiston** va yomg‘ir” shaklida tahrir qilingan. Bu o‘zgarish poetik tasvirning tabiiyligini ma‘lum darajada susaytirib, hissiy kayfiyatning o‘zgarishiga olib kelgan.

Albatta, “Turon” yoki “Turkiston” so‘zlarining tez-tez qo‘llanishi shoirning milliy qarashlarini ifodalovchi belgi bo‘la olmagan kabi, ularning kam qo‘llanishi ham shoirning milliy ruhdan yiroq ekanligini anglatmaydi.

“Sakina” kitobiga kiritilgan ayrim tahrirlar, ayniqsa “Turon” va “Turkiston” so‘zlarining qo‘llanishi ba‘zi hollarda she‘r matnida tashqi element sifatida ko‘zga tashlanadi. Natijada kayfiyat va tasavvur orqali yaratilgan umumiy poetik manzara konkret ot vositasida torayib qoladi.

Shoir kitoblaridagi hamda qo‘lyozmalaridagi she‘rlarni qiyosiy o‘rganish jarayonida aynan bir xil she‘rlarning turli variantlari mavjudligi aniqlanadi. Rauf Parfi vafotidan keyin chop etilgan ayrim nashrlarda “Sakina” kitobi asos qilib olingan bo‘lsa-da, ayrim she‘rlar kitobxonlarga tanish bo‘lgan dastlabki variantida ham kiritilgan. Bunga Olim Oltinbek mas‘ul muharrirligida tayyorlangan ikki jildlik “Saylanma” ni misol sifatida keltirish mumkin.[Паффи Р. 2022. – Б 396.] Mazkur “Saylanma”ning muvaffaqiyati uning saylanma talablariga mos ravishda tuzilgani va xronologik tartibga alohida e‘tibor qaratilganida namoyon bo‘ladi.

Shoirning muzey fondida saqlanayotgan mashhur “Daryo mavjlariga yozilmish g‘azal” she‘ri-ning qo‘lyozma varianti va bosma nusxasi qiyosiy o‘rganishga loyiqdir. Bunda qo‘lyozmadan kitobgacha va undan keyingi nashrlarda jiddiy tafovutlar ko‘zga tashlanadi.

*DARYO MAVJLARIGA YOZILMISH G‘AZAL,
Maysalar egilib o‘qiydir kitob.
Shodlanib xandalar otar bir lahza,
Bir lahza oh tortib qo‘yadi oftob.*

*Bir tirik nafasat... sezgilar unda
Qaltirab porlaydi shu'laga o'xshab.
Bir qushcha sayraydi mening ruhimda,*

Men sening ismingni bilmayman, qushcham... [Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyi arxivi, №26]

She'r muzeyda №26 arxiv fondi ostida saqlanadi. Sarlavhasi yo'q bo'lib, "Daryo mavjlariga yozilmish g'azal..." misrasi bilan boshlanadi. Hujjat 20×28,5 sm formatli qog'ozga binafsha siyoh bilan yozilgan. Bu she'rning asl nusxasi bo'lib, unda tuzatishlar kuzatilmaydi. Yulduzcha va chiziqli belgilar qo'yilgan. Qog'oz sarg'aygan bo'lsa-da, yozuvlar yaxshi saqlangan. Qo'lyozma kirill yozuvida, o'zbek tilida yozilgan.

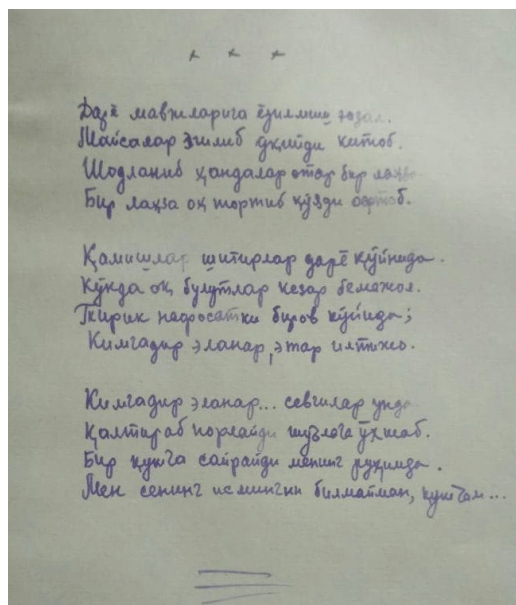
She'r "Sakina" kitobida jiddiy tahrirga uchragan. Shoir qo'lyozmadagi variantdan bir satrni olib tashlab, yangi satrlar qo'shgan. Natijada she'rning badiiy va fikriy izchilligi yanada mukammallashgan.

Mazkur holat matnshunoslik masalalariga aloqador nazariy qarashlar bilan hamohangdir. Masalan, rus olimi Dmitry Lihachev o'z esdaliklarida zamonaviy adabiyot matnlarini aniqlash qadimgi adabiyotga qaraganda osonroq bo'lishini ta'kidlaydi. [Лихачев Д. 1964. – С 82-83] Chunki zamonaviy adabiyotda avtograf qo'lyozmalar va muallif tomonidan tahrirlangan nashrlar mavjud bo'ladi. Shunga qaramasdan, muallifning bir nechta qo'lyozmalari yoki bir nechta nashr variantlari mavjud bo'lsa, haqiqiy matnni aniqlash murakkablashadi. Bunday vaziyatda matn tarixini chuqur o'rganish va nashr maqsadini hisobga olish zarur bo'ladi.

Rauf Parfi ijodida ham shunday holat kuzatiladi. "Daryo mavjlariga yozilmish g'azal" she'ri qo'lyozma variantida, "Sabr daraxti" kitobida hamda shoir tomonidan tayyorlangan "Sakina" kitobida turli ko'rinishlarda aks etgan. She'rning qo'lyozma holatda tahrir qilingan variant saqlanmagan yoki "Sakina" kitobiga to'g'ridan-to'g'ri tahrirlangan holatda kiritilgan.

Mazkur tadqiqotning muhim jihati shundaki, u shoir yashagan davrga nisbatan yaqin vaqt oralig'ida olib borilmoqda hamda "Sakina" kitobining shoir tomonidan tayyorlangan aniq manba ekanligini tasdiqlovchi guvohlar mavjud. Ehtimol, uzoq vaqt o'tgach, Rauf Parfi asarlari matnshunoslik nuqtai nazaridan qayta o'rganiladigan bo'lsa, qo'lyozma va nashr variantlari tadqiqotchilar uchun ma'lum qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, qo'lyozmadagi tahrirlar she'rning shakllanish jarayoniga, matnning pishib yetilishiga va mukammal badiiy namuna sifatida shakllanishiga muhim hissa qo'shgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi fondi Shoiy va yozuvchilar arxivi./ Rauf Parfi arxivi. №26.
2. Лихачев Д. Текстология. – Москва-Ленинград: Наука, 1964. – С 82-83.
3. Парфи Р. Сабр дарахти. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1986. – Б 47.
4. Парфи Р. Сакина. – Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б 70.
5. Парфи Р. Сайланма. – Тошкент: Мухаррир, 2022. – Б 396.